

שיעור יז

קרבן פסח כשי"ד בניסן חל בשבת

(פסחים סה ע"ב - סו ע"א)

- א. פסח מהו שידחה את השבת
- ב. קרבן פסח בשבת - בדרשות התנאים
 1. ר' אליעזר, ר' עקיבא ור' יהושע בדור שסמוך לחורבן
 2. ר' יונתן ור' יאשיה לאחר החורבן בדור הרביעי לתנאים
 3. רבי יהודה הנשיא - עורך המשנה, בדור החמישי לתנאים
- ג. פסח - קרבן יחיד מעין קרבן ציבור
- ד. הציבור בשלהי הבית השני
- ה. והיה הלל דורש בהלכות הפסח
- ו. הלל - העולה מבבל שהתמנה להיות נשיא ישראל

א. פסח מהו שידחה את השבת

כשי"ד בניסן חל בשבת, שוחטים בו את קרבן הפסח כרגיל. כך נאמר במשנה (ו, א; סה ע"ב - סו ע"א):

אלו דברים בפסח דוחין את השבת: שחיטתו, וזריקת דמו, ומיחוי קרביו, והקטר חלביו. אבל צלייתו והדחת קרביו אינן דוחין את השבת.

במשנה (ט, ג; צה ע"א) נאמר גם בנוגע לפסח שני שדוחה את השבת:

מה בין פסח הראשון לשני? ... זה וזה: טעון הלל בעשייתו, ונאכלין צלי על מצה ומרורים, ודוחין את השבת.

בתוספתא (ליברמן] ד, יג-יד) הובא דר' שיח שהתקיים בשלהי הבית השני¹ בין חכמים להלל הזקן, בשאלה אם שחיטת הפסח דוחה שבת:

פעם אחת חל ארבעה עשר להיות בשבת. שאלו את הלל הזקן, פסח מהו

1 הלל חי כמאה שנה לפני חורבן בית שני, כאמור בגמרא שבת טו ע"א: "הלל, ושמעון, גמליאל, ושמעון, נהגו נשיאותן בפני הבית מאה שנה".

שידחה את השבת? אמר להם: וכי פסח אחד יש לנו בשנה שדוחה את השבת? הרבה משלש מאות פסחים [=כלומר: קרבנות ציבור] יש לנו בשנה ודוחין את השבת. חברו עליו כל העזרה.

מכאן ואילך דרש הלל בפניהם ממידות שהתורה נדרשת בהן - היקש, קל וחומר וגזרה שווה. והמשיך:

ועוד מקובלני מרבתי שפסח דוחה את השבת, ולא [=ולא רק] פסח ראשון אלא פסח שני, ולא פסח צבור, אלא פסח יחיד. אמרו לו: מה יהא על העם שלא הביאו סכינין ופסחין למקדש? אמר להם: הניחו להם רוח הקדש עליהם, אם אין נביאין הן בני נביאין הן. מה עשו ישראל באותה שעה? מי שפסחו טלה טמנו בצמרו, גדי קשרו בין קרניו, והביאו סכינין ופסחים למקדש ושחטו את פסחיהן. בו ביום מינו את הלל נשיא, והיה מורה להם בהלכות פסח.

לא נאמר בתוספתא שם מי הם החכמים שדנו עם הלל בדבר. בתוספתא אחרת נאמר שהלל למד זאת בשבע מידות שהתורה נדרשת בהן, ושם גם מופיע מי היו החכמים שדנו אתו (תוספתא סנהדרין ז, יא):

שבעה דברים דרש הילל הזקן לפני זקני בתירא: קל וחומר, וגזירה שוה, וביניין אב, וכתוב אחד, ושני כתובין, וכלל ופרט, ופרט וכלל, וכיוצא בו ממקום אחר, ודבר הלמד מעניינו.²

בני בתירא שימשו בנשיאות בשלהי הבית השני.³ בתלמודים מופיע שהדיון בין הלל לבני בתירא היה בשל העובדה שהלכה זו, אם קרבן פסח דוחה שבת, נעלמה מהם. יש הברל בין גרסאות התלמודים, ואנו נשלים זה מזה. כך נאמר בירושלמי (ו, א):

הלכה נעלמה מזקני בתירה. פעם אחת חל ארבעה עשר להיות בשבת, ולא היו יודעין אם פסח דוחה את השבת אם לאו. אמרו, יש כאן בבלי אחד והלל שמו, ששימש את שמעיה ואבטליון, יודע אם פסח דוחה את השבת אם לאו, איפשר שיש ממנו תוחלת. שלחו וקראו לו. אמרו לו: שמעת מימיך כשחל ארבעה עשר להיות בשבת אם דוחה את השבת אם לאו?

2 כך מופיע גם בספרא, ברייתא דרבי ישמעאל פרשה א ד"ה פרק א, ז.

3 שלושה נזכרים כבני בתירא: ר' יהודה, ר' שמעון ור' יהושע. המהרש"א (פסחים סו ע"א) כתב שבוודאי רק אחד מהם שימש בנשיאות, אך הלכה זו נתעלמה משלושתם.

אמר להן: וכי אין לנו אלא פסח אחד בלבד דוחה את השבת בכל שנה? והלא כמה פסחים ידחו את השבת בכל שנה. אית תניי תני מאה, אית תניי תני מאתים, אית תניי תני שלש מאות. מאן דאמר מאה, תמידין. מאן דאמר מאתים, תמידין ומוספי שבתות. מאן דאמר שלש מאות, תמידין ומוספי שבתות של ימים טובים ושל ראשי חדשים ושל מועדות. אמרו לו כבר אמרנו שיש ממך תוחלת. התחיל דורש להן מהיקש ומקל וחומר ומגזירה שוה.

בהמשך מופיעות הדרשות שדרש הלל בפניהם, אך הם דחו את דבריו:

אף על פי שהיה יושב ודורש להן כל היום לא קיבלו ממנו. עד שאמר להן: יבוא עלי! כך שמעתי משמעיה ואבטליון. כיון ששמעו ממנו כן, עמדו ומינו אותו נשיא עליהן. כיון שמינו אותו נשיא עליהן התחיל מקנתרן בדברים, ואומר: מי גרם לכם לצורך לבבלי הזה? לא על שלא שימשתם לשני גדולי עולם לשמעיה ואבטליון שהיו יושבין אצלכם. כיון שקינתרן בדברים נעלמה הלכה ממנו. אמרו לו: מה לעשות לעם ולא הביאו סכיניהם? אמר להן: הלכה זו שמעתי ושכחתי, אלא הניחו לישראל, אם אינן נביאין בני נביאים הן. מיד כל מי שהיה פסחו טלה היה תוחבה בגיזתו, גדי היה קושרה בין קרניו. נמצאו פסחיהן מביאין סכיניהן עמהן. כיון שראה את המעשה נזכר את ההלכה. אמר: כך שמעתי משמעיה ואבטליון.⁴

מדברי הירושלמי ניכר שאין מדובר רק על בירור סתמי בין חכמים לבין הלל בנוגע לקרבן פסח שחל בשבת, אלא שרר גם מתח סמוי בין חכמי ארץ ישראל לעולה החדש שבא מבבל. כך ניתן להבין מהביטויים הנאמרים במהלך חילופי הדברים: "בבלי אחד", "איפשר שיש ממנו תוחלת", "שמעת מימך". הסוגיה פותחת בהסתייגות מהעולה הבבלי ובתמיהה מה תועלת ותוחלת - תקווה, יכולה לצמוח ממנו, ומסתיימת בכך שבני בתירא ויתרו על נשיאותם ומינו את הלל לנשיא במקומם. בבבלי מופיע סיפור זה בהדגשות שונות ובאווירה אחרת. כך נאמר בגמ' (פסחים סו ע"א):

תנו רבנן: הלכה זו נתעלמה מבני בתירא. פעם אחת חל ארבעה עשר להיות בשבת, שכחו ולא ידעו אם פסח דוחה את השבת אם לאו. אמרו: כלום יש אדם שיודע אם פסח דוחה את השבת אם לאו? אמרו להם: אדם אחד יש

4 מ"אמרו לו מה לעשות לעם" וכו' מופיע גם בירושלמי שבת יט, א.

שעלה מבבל והלל הבבלי שמו, ששימש שני גדולי הדור שמעיה ואבטליון ויודע אם פסח דוחה את השבת אם לאו. שלחו וקראו לו. אמרו לו: כלום אתה יודע אם הפסח דוחה את השבת אם לאו? אמר להם: וכי פסח אחד יש לנו בשנה שדוחה את השבת? והלא הרבה יותר ממאתים פסחים יש לנו בשנה שדוחין את השבת. אמרו לו: מנין לך?

בבבלי מופיעים כאן הקל וחומר וההיקש שהלל דרש, ולאחר מכן:

מיד הושיבוהו בראש ומינהו נשיא עליהם, והיה דורש כל היום כולו בהלכות הפסח. התחיל מקנטרן בדברים. אמר להן: מי גרם לכם שאעלה מבבל ואהיה נשיא עליכם - עצלות שהיתה בכם, שלא שמתם שני גדולי הדור שמעיה ואבטליון. אמרו לו: רבי, שכח ולא הביא סכין מערב שבת מהו? אמר להן: הלכה זו שמעתי ושכחתי, אלא הנח להן לישראל, אם אין נביאים הן - בני נביאים הן. למחר מי שפסחו טלה תוחבו בצמרו, מי שפסחו גדי תוחבו בין קרניו. ראה מעשה ונזכר הלכה, ואמר: כך מקובלני מפי שמעיה ואבטליון.

בגרסת הבבלי בולט שבני בתירא קיבלו את הדרשות שדרש הלל וויתרו על נשיאותם. כמו כן, היחס אליו מכובד כבר מההתחלה: "אדם אחד יש שעלה מבבל", "כלום אתה יודע", ועוד.

ב. קרבן פסח בשבת - בדרשות התנאים

כאמור לעיל, הלל דרש בפני בני בתירא ממידות שהתורה נדרשת בהן, שקרבן פסח דוחה שבת. כך נאמר בתוספתא (אליברמן] ד, יג-יד), ובנוסח רחב יותר בירושלמי (ו, א):

התחיל דורש להן [א] מהיקש, [ב] ומקל וחומר, [ג] ומגזירה שוה:
 [א] מהיקש: הואיל ותמיד קרבן ציבור ופסח קרבן צבור, מה תמיד קרבן ציבור דוחה שבת, אף פסח קרבן ציבור דוחה את השבת.
 [ב] מקל וחומר: מה אם תמיד שאין חייבין על עשייתו כרת דוחה את השבת, פסח שחייבין על עשייתו כרת אינו דין שידחה את השבת?
 [ג] מגזירה שוה: נאמר בתמיד "במועדו" (במדבר כח, ב), ונאמר בפסח "במועדו" (שם ט, ב-ג, ז, יג), מה תמיד שנאמר בו במועדו דוחה את השבת, אף פסח שנאמר בו במועדו דוחה את השבת.

לפי התוספתא הלל טען שכך היא המסורת משמיעה ואבטליון רבותיו, ובני בתירא קיבלו את דבריו, ובעקבות כך ויתרו על הנשיאות ומינו אותו לנשיא במקומם. בירושלמי נאמר שבני בתירא לא קיבלו את דרשותיו של הלל, והם השיבו לדבריו:

- [א] היקש שאמרת יש לו תשובה: לא, אם אמרת בתמיד שכן יש לו קיצבה תאמר בפסח שאין לו קיצבה?
[ב] קל וחומר שאמרת יש לו תשובה: לא, אם אמרת בתמיד שהוא קדש קדשים תאמר בפסח שהוא קדשים קלין?
[ג] גזירה שוה שאמרת: שאין אדם דן גזירה שוה מעצמו.
אף על פי שהיה יושב ודורש להן כל היום לא קיבלו ממנו. עד שאמר להן: יבוא עלי! כך שמעתי משמיעה ואבטליון. כיון ששמעו ממנו כן, עמדו ומינו אותו נשיא עליהן.

לפי הירושלמי בני בתירא קיבלו את טעמיו של הלל רק בשל העובדה שהם התקבלו במסורת משמיעה ואבטליון. גם בהמשך דבריו הוא הזכיר את יתרונו בכך שקיבל ולמד מפי שמעיה ואבטליון.

לעומת זאת, בסוגיה המקבילה בבבלי מופיעים רק הגזירה השווה והקל וחומר שדרש הלל, ובני בתירא לא השיבו על דבריו אלא ויתרו מיד על נשיאותם לטובתו. בבבלי, הסתמא דגמרא היא שדוחה את הלימודים של הלל ומסבירה מדוע הלל נעזר בהם:

אמר מר: נאמר "מועדו" בפסח ונאמר "מועדו" בתמיד, מה "מועדו" האמור בתמיד דוחה את השבת, אף "מועדו" האמור בפסח דוחה שבת. ותמיד גופיה מנלן דדחי שבת? אילימא משום דכתיב ביה "במועדו", פסח נמי הא כתיב ביה "מועדו", אלא "מועדו" לא משמע ליה, הכא נמי: "מועדו" לא משמע ליה. אלא אמר קרא: "עלת שבת בשבתו על עלת התמיד" (במדבר כח, י), מכלל עולה דתמיד קרבה בשבת.

אמר מר: ועוד, קל וחומר: ומה תמיד שאין ענוש כרת דוחה את השבת, פסח שענוש כרת - אינו דין שדוחה את השבת. איכא למיפרך: מה לתמיד - שכן תדיר וכליל! קל וחומר אמר להו ברישא ופרכוה, והדר אמר להו גזירה שוה. וכי מאחר דגמר גזירה שוה קל וחומר למה ליה? אלא לדידהו קאמר להו: בשלמא גזירה שוה לא גמרינו, דאין אדם דן גזירה שוה מעצמו, אלא קל

וחומר דאדם דן מעצמו - איבעי לכו למידן! אמרו ליה: קל וחומר פריכא הוא.

ממכלול הדברים עולה שהלל ביסס מסורת הלכתית שהייתה ידועה ונעלמה, אף שדרשותיו נדחו ולא התקבלו על ידי בני בתירא עצמם (לפי הירושלמי) או על ידי סתמא דגמרא (לפי הבבלי). נראה שהמסורת שהייתה בעניין זה אצל שמעיה ואבטליון, שקרבן פסח דוחה שבת, היא שהכריעה את בני בתירא.

במקורות תנאיים העוסקים בהקרבת קרבן פסח ישנה התייחסות לשאלות הקשורות לקרבן פסח שחל בשבת, כשהנחת היסוד היא ששחיטת קרבן פסח דוחה שבת. חלק מהמקורות בדברי התנאים הללו הם משניות סתמיות, וייתכן שאלו משניות קדומות שחוברו עוד לפני שנתעלמה הלכה זו מבני בתירא, ומהן עולה בבירור ששחיטת קרבן פסח דוחה שבת.⁵ בחלק אחר מהמקורות התנאיים יש מחלוקות בשאלות הקשורות לקרבן, אך גם בהם מוסכם על הכול ששחיטת קרבן פסח דוחה שבת. אלו הן מחלוקות תנאים שחיו ופעלו לאחר הלל ובני בתירא, או אף לאחר החורבן.⁶

הגזירה שווה שדרש הלל - "במועדו" האמור בתמיד ו"במועדו" האמור בקרבן פסח - חוזרת ונידונה באופנים שונים גם לאחר תקופתו. יש ניסיון ללמוד מהאמור "במועדו" בקרבן פסח שהוא דוחה שבת, גם ללא הגזירה שווה, ונראה שהדבר מתקבל לבסוף. להלן מקורות התנאים:

1. ר' אליעזר, ר' עקיבא ור' יהושע בדור שסמוך לחורבן

במשנה (ו, א-ב; סה ע"ב) נחלקו ר' אליעזר וחכמים אם גם הרכבתו והבאתו של קרבן פסח מחוץ לתחום דוחה שבת. לפי ר' אליעזר מכשירי מצווה דוחים את השבת, כשיטתו הידועה ביחס לסכיני המילה בשבת (משנה שבת יט, א; קל ע"א). אך גם על החולקים עליו מקובל שדברים שלא ניתן לעשותם לפני השבת או אחריה, כמו שחיטה, זריקת הדם, מיחוי קרביו והקטר חלביו, דוחים את השבת. צליית הקרבן והדחת קרביו תיעשה לדעת כולם במוצאי שבת, הואיל ואין הכרח לעשות מלאכות אלו בשבת.

5 משנה ה, א; ה, ח; ט, ג; תוספתא ז, א.

6 משנה ו, ה ותוספתא [ליברמן] ה, ד, מחלוקת ר' אליעזר ור' יהושע; משנה ה, ט מחלוקת בין ר' אליעזר וחכמים; משנה ו, א-ב, ותוספתא ה, א מחלוקת בין ר' אליעזר לר' יהושע ור' עקיבא; ובתוספתא [ליברמן] ד, י מעיר ר' ישמעאל על דרך הפשט קרבן פסח כשחל פסח בשבת.

החכמים שחלקו על ר' אליעזר שם הם ר' יהושע ור' עקיבא. חכמים אלו חיו בסוף הבית ולאחר חורבנו. במהלך הדיון טען ר' עקיבא שיש ללמוד שאין מכשירי מצווה דוחים שבת מכך שאין מזים ממזי אפר פרה אדומה על מי שנטמא בטומאת מת, גם אם היום השביעי שלו חל בשבת ובכך יתאפשר לו לעשות קרבן פסח. על כך השיב ר' אליעזר מדרשת הלל:

אמר לו רבי אליעזר: עקיבא, עקרת מה שכתוב בתורה: "בין הערבים במועדו" (במדבר ט, ג) בין בחול בין בשבת. אמר לו: רבי, הבא לי מועד לאלו כמועד לשחיטה.

אמנם הלל דרש מפסוק זה גזירה שווה לקרבן תמיד, ואילו ר' אליעזר למד מהפסוק עצמו - "במועדו" בין בחול ובין בשבת. ר' עקיבא דחה את דבריו אלו בטיעון שהרכבת הקרבן איננה מגוף מעשה הקרבן, ואין לה זמן שהוא "מועדו". רק לשחיטה עצמה קבוע יום, אך לא למלאכות הסובבות אותו שאפשר לעשותן גם קודם לכן.

2. ר' יונתן ור' יאשיה לאחר החורבן בדור הרביעי לתנאים

אחרי תקופת ר' אליעזר וחבריו מצינו מחלוקת נוספת בין ר' יאשיה לר' יונתן, שחיו בדור הרביעי לתנאים, שגם היא קשורה לגזירה שווה שדרש הלל (מכילתא דרבי ישמעאל, מס' דפסחא בא פרשה ה; ספרי במדבר פיסקא קמב):

"ושחטו אותו" (שמות יב, ו) - בין בחול בין בשבת. ומה אני מקיים: "מחלליה מות יומת" (שם לא, יד)? בשאר מלאכות חוץ משחיטת הפסח. או אף בשחיטת פסח? הא מה אני מקיים "ושחטו אותו"? בשאר כל הימים, חוץ מן השבת. או אף בשבת? תלמוד לומר: "ויעשו בני ישראל את הפסח במועדו" (במדבר ט, ב) ואפילו בשבת, דברי רבי יאשיה. גם לו ר' יונתן: ממשמע הזה עדיין לא שמענו.

גם לו ר' יאשיה: הרי הוא אומר: "צו את בני ישראל ואמרת אליהם את קרבני לחמי" (שם כח, ב) אם ללמד על התמיד שידחה את השבת, והלא כבר נאמר: "וביום השבת שני כבשים בני שנה" (שם כח, ט) ומה תלמוד לומר "במועדו"? אלא להקיש ולדון גזירה שווה. נאמר כאן "במועדו" ונאמר להלן [=בתמיד] "במועדו", מה להלן דוחה שבת אף כאן דוחה שבת.

ר' יאשיה למד מ"במועדו" ששחיטת הפסח היא אפילו בשבת. לעומתו, טען ר' יונתן שביטוי זה איננו מספיק על מנת ללמוד ששחיטת קרבן הפסח דוחה שבת, ולכן חזר בסוף ר' יאשיה לגזירה השווה שכבר לימד הלל מקרבן תמיד, ששחיטת הפסח דוחה

שבת.⁷ כאמור לעיל, בירושלמי ובבבלי התייחסו לגזירה שווה זו כחידוש של הלל, ולא כגזירה שווה שהוא קיבל מרבתינו.

3. רבי יהודה הנשיא - עורך המשנה, בדור החמישי לתנאים

עד כאן למדנו שנוסף על הלימוד מ"במועדו" ששחיטת קרבן פסח דוחה שבת, היו שנעזרו בגזירה שווה מקרבן תמיד. גם ר' יהודה הנשיא כתב שמ"במועדו" לומדים ששחיטת קרבן פסח דוחה שבת (ספרא, אמור פרשה יב ד"ה פרק יז; ירושלמי פסחים ז, ד; מנחות עב ע"ב):

רבי אומר: מה תלמוד לומר "וידבר משה את מועדי ה' אל בני ישראל" (ויקרא כג, מד)? לפי שלא למדנו אלא על הפסח ועל התמיד שידחו את השבת, שנאמר בהם "במועדו" (במדבר ט, ג; שם כח, ב). ושאר כל קרבנות הצבור מניין? שנאמר: "אלה תעשו לה' במועדיכם" (שם כט, לט), לעומר ולקרב עמו. ולשתי הלחם ולקרב עמהם לא שמענו. וכשהוא אומר: "וידבר משה את מועדי ה' אל כל בני ישראל", קבע מועד לכולם.

רבי למד שקרבנות הציבור שקבוע להם זמן דוחים שבת. באשר לקרבן פסח ולקרבן תמיד ניתן להבין שאולי רבי רמז לגזירה שווה של הלל, מאחר שהוא ציין שבקרבן תמיד ובקרבן פסח נאמר "במועדו". אמנם, אין הכרח להסביר כך, היות שהוא לא ציין זאת כגזירה שווה אלא רק הצביע על כך שבשני הקרבנות הללו מוזכרת המילה "במועדו".

בסוגיה אחרת בגמרא בפסחים (עז ע"א) נזכרו דברי רבי, אם כי לא בשמו ובנוסח שונה קצת, ובגמרא מוסבר מדוע היה צריך ללמוד מפסוקים לכל קרבן ציבור שדוחה שבת:

תנו רבנן: "וידבר משה את מעדי ה'", מה תלמוד לומר? לפי שלא למדנו אלא לתמיד ופסח שנאמר בהו "במועדו", במועדו ואפילו בשבת, במועדו - ואפילו בטומאה. שאר קרבנות ציבור מניין? שנאמר: "אלה תעשו לה' במועדיכם". מניין לרבנות עומר והקרב עמו, שתי הלחם והקרב עמם? תלמוד

7 הרמ"מ שניאורסון, הרבי מלובביץ', לשיטתייהו, עמ' 219-229, חיבר בין מחלוקת הלל ובני בתירא למחלוקת ר' יאשיה ור' יונתן כאן ובמקומות נוספים אחרים שבהם חלקו ר' יונתן ור' יאשיה. לדבריו, אלו הן שתי תפיסות עולם שונות: ר' יאשיה רואה לנגד עיניו מציאות אחת כוללת (ציבור), ור' יונתן מעדיף באופן שיטתי את הפרט. לדברינו, אמנם ר' יונתן איננו מקבל את הלימוד העצמי מהמילה "במועדו", אך איננו חולק על הגזירה שווה מקרבן התמיד, שממנה לומדים שקרבן פסח דוחה שבת.

לומר: "וידבר משה את מעדי ה' אל בני ישראל", הכתוב קבעו מועד אחד לכולן. וכל הני למה לי? צריכי.
דאי כתב רחמנא תמיד, הוה אמינא: תמיד שכן תדיר וכליל, אבל פסח לא - קא משמע לן.
ואי כתב רחמנא פסח, פסח שהוא ענוש כרת, אבל תמיד דאין ענוש כרת אימא לא - קא משמע לן.
ואי כתב רחמנא הני תרתי, הוה אמינא: הני הוא יש בהן צד חמור, תמיד - תדיר וכליל, פסח - שהוא ענוש כרת, אבל שאר קרבנות ציבור אימא לא, כתב רחמנא "אלה תעשו לה' במועדיכם".
ואי כתב רחמנא "אלה תעשו לה' במועדיכם", הוה אמינא: שאר קרבנות ציבור הבאין לכפר, אבל עומר ושתי הלחם דאין באין לכפר אלא להתיר בעלמא נינהו לא - קא משמע לן.
ואי כתב רחמנא עומר ושתי הלחם לחודייהו, הוה אמינא: אדרבה, עומר ושתי הלחם דאלימי, דבאין להתיר, אבל הנך לא - קא משמע לן.

דברי הגמרא: "תמיד - תדיר וכליל, פסח - שהוא ענוש כרת", הם בעצם הדחייה שבה דחתה הסתמא דגמרא (פסחים סו ע"א) את הגזירה שווה של הלל: "איכא למיפרך: מה לתמיד שכן תדיר וכליל!". אלא שכפי שצוין, כאן רבי לומד מתמיד לחוד ומקרבן פסח לחוד, ללא גזירה שווה, שהמילה "במועדו" מלמדת שדוחים שבת. מכאן, שאמנם הלימוד של הלל מגזירה שווה נדחה, אך בסיכומו של עניין התקבל והושרש שיש ללמוד מהאמור בקרבן פסח "במועדו" ששחיטת הקרבן דוחה שבת.

ג. פסח - קרבן יחיד מעין קרבן ציבור

כאמור, תשובת הלל היא שיש להקביל בין קרבנות ציבור אחרים הדוחים שבת לבין קרבן פסח. על קרבנות ציבור אחרים לא התלבטו בני בתירא אם הם דוחים את השבת. מדוע התלבטו דווקא לגבי קרבן פסח?
מהו הקריטריון הקובע אילו קרבנות דוחים את השבת ואילו לא? כך נאמר בתוספתא (תמורה [צוקרמאנדל] א, יז):

קרבנות צבור דוחה את השבת ואת הטומאה, קרבנות יחיד אינם דוחים לא השבת ולא הטומאה, דברי ר' יהודה. אמר לו ר' יעקב: מצינו בחביתי כהן משיח, ופר יום הכפורים, והפסח, שהן קרבנות יחיד ודוחין את השבת ואת הטומאה. מצינו בפר הבא על כל המצות, ושעירי עבודה זרה, וחגיגה,

שקרבנות צבור ואינם דוחים לא את השבת ולא את הטומאה. כלל אמר ר' יעקב: כל שיש לו זמן קבוע מן התורה ואין יכול ליעשות מערב שבת דוחה את השבת, וכל שאין לו זמן קבוע מן התורה ויכול ליעשות מערב שבת אין דוחה את השבת.

קרבן שקבוע לו זמן דוחה שבת וטומאה. לרוב קרבנות הציבור קבוע זמן, ועל כן הם דוחים שבת וטומאה. קרבן פסח מוגדר כאן כקרבן יחיד, אך בשונה משאר קרבנות היחיד זמנו קבוע. לעומת זאת, לדעת הלל הפסח הוא קרבן ציבור. הדעות השונות באשר לקרבן פסח, אם הוא קרבן יחיד או קרבן ציבור, נובעות מהעובדה שלקרבן פסח יש מעמד ייחודי.⁸ הרמב"ם בהקדמתו לסדר קדשים (עמ' ט במהדר"ה קאפח, ד"ה והסוג הרביעי) סיווג את הקרבנות וכתב:

קרבן יחיד כעין קרבן ציבור, והוא קרבן פסח שישחט כל אדם ביום ארבעה עשר בניסן.

קרבן פסח שונה מקרבן ציבור רגיל שמוקרב לשם כלל ישראל. בקרבן פסח כל חבורה מביאה קרבן פסח לעצמה, על בני החבורה להתמנות על הקרבן והבעלים אוכלים ממנו, "שלא בא מתחילתו אלא לאכילה" (עו ע"ב). משתדלים שלא לשחוט על יחיד, וכדברי הרמב"ם (הל' קרבן פסח ב, ב):

יחיד ששחט את הפסח לעצמו כשר, והוא שיהיה ראוי לאכול את כולו, ומשתדלין שלא ישחט לכתחילה על יחיד שנאמר "יעשו אותו".

עם זאת, יש בקרבן פסח מרכיב ציבורי בכך שכל עם ישראל מקריבים אותו באותו זמן, ואם כל הציבור (או אף רובו) טמאים, מקריבים אותו בזמנו בטומאה, ורק יחידים נדחים לפסח שני. כמו כן, בשעת שחיטתו היו תוקעים מריעים ותוקעים כמו בעת הקרבת קרבנות ציבור אחרים.

עומק העניין של מעמד ביניים זה הוא שקרבן פסח מבטא את המעבר של עם ישראל מפרטים וממשפחה לאומה. יעקב ירד למצרים עם משפחתו שמנתה שבעים נפש, ובליל יציאת מצרים עמד מניינם של בני ישראל על שישים ריבוא - ובאותו

8 להרחבה בעניין זה ראה: הרב יהושע וייצמן, "קרבן פסח - קרבן יחיד או קרבן ציבור", מיטב הארץ, עמ' 144-155, וכן: משוש הארץ, עמ' קסא-קעב; הרב אושרי ורהפטיג, "הגדרת 'ציבור' בקורבן פסח", מעלין בקדש, לט (תש"ף), עמ' 143-152.

לילה הם עלו קומה ונהפכו לעם. על כן, לקרבן פסח יש הלכות ייחודיות. כך נאמר במשנה (זבחים ה, ח):

הפסח אינו נאכל אלא בלילה, ואינו נאכל אלא עד חצות, ואינו נאכל אלא למנויו, ואינו נאכל אלא צלי.

את ההלכות הייחודיות הללו הסביר הראי"ה קוק (עולת ראייה, א, עמ' קעח-קעט) בהקשר למעמדו הייחודי של קרבן פסח:

הופעת הקדושה המקשרת את הכח הלאומי הכללי של כנסת ישראל להיות כאיש אחד ממש, עד שקרבן היחיד של כל אחד נחשב כקרבן ציבור, זהו הענין המתגלה בפסח... הכלל כולו מתאחד בזה לא התאגדות חברתית, מקובצה מאישים בודדים, שעל ידי המגע ומשא-ומתן היומי הם מתאחדים יחד לחטיבה אחת, אלא התגלות יחוד עליון, שהכללות של האומה, שמתאחדת על ידי קדושת הפסח, נעשתה לאישיות יחידה ממש.

לא אמצעי חברתי, כלכלי או אחר מחבר בין הפרטים והופכם ליישות אחת, אלא חיבור שמימי שהופך את הפרטים לציבור, לאומה. ההתבוננות היא על הכלל כאורגן אחד. אף על פי כן, בקרבן פסח מבליטים את היחידים, שבצירופם מתקיים הכלל, ומחברים כל אחד מהפרטים לאומה. היחיד מקבל מעמד ומשקל של ציבור. בגלל מעמדו הייחודי של קרבן פסח היה מקום להתלבט דווקא בו אם הוא דוחה את השבת או לא, שהרי מחד גיסא קבוע לו זמן, אך מאידך גיסא הוא איננו תואם להגדרות הרגילות של קרבן ציבור רגיל.

ד. הציבור בשלהי הבית השני

במה בכל זאת התלבטו בני בתירא? מפרשים רבים הסבירו סוגיה זו.⁹ נלך בדרכו של הרב יצחק אלחנן ספקטור (שו"ת באר יצחק, חלק א סימן יד, ב):

9 מקורות רבים אצל: הרב יוסף בן ארזה, יוסף דעת, פסחים סו ע"א. יש להוסיף עוד: בני יששכר, חודש ניסן, מאמר ד, דרוש יג; הרב מרדכי פוגלמן, שו"ת בית מרדכי, עמ' רח-ריא; הרב מנחם מנדל כשר, תורה שלמה, חלק יג, עמ' קצו-קצט; הרב יצחק וייס, שו"ת מנחת יצחק, ח, לח, ושם י, לח; הרב שלמה גורן, "ערב פסח שחל להיות בשבת", תורת השבת והמועד, עמ' 155-167. המכנה המשותף של ההסברים השונים הוא שהם מציעים הצעות שונות לספקות בהלכות פסח שחל בשבת, אך לא בולט הקשר בין ההלכות הללו לבין הדו-שיח שניהל הלל עם בני בתירא על שחיטת הפסח בשבת ולהלכות הנוספות שדרש באותו היום.

זה גופא היה הספק של בני בתירא. דהא המה היו בזמן בית שני דלא היו שם שני שבטים... וכיון דהרוב נשאר בכבל יש לדון דאין דינם כקרבן ציבור שדוחה שבת... או אפשר דעם כל זה דינם כמו קרבן ציבור דהא על כל פנים כל ישראל דבארץ ישראל המה בני חיובא, וכמו הא דהוריות (ג ע"א) דאמר רב אסי דבהוראה הלך אחר יושבי ארץ ישראל, כפירוש רש"י שם דאותן הדריים בחו"ל אינם נחשבים מן המניין... ועל זה הספק בא הלל וקפשט להו למילף בגזרה שוה.

לבני בתירא היה ברור שקרבן פסח שזמנו קבוע בי"ד בניסן דוחה את השבת. הם גם קיבלו את העיקרון שקרבן פסח הוא קרבן יחיד מעין קרבן ציבור. ספקם היה שונה: הם התלבטו בשאלה האם לציבור שחי אז בארץ ישראל יש גדר של ציבור, מפני שבזמן בית שני רוב עם ישראל נשאר בכבל ורק מעט עלו לארץ. בספר עזרא (ב, סד) נאמר שמספר העולים לארץ בתחילת ימי בית שני עמד על כארבעים ושניים אלף איש - מספר קטן מאוד. אמנם במשך השנים גדל מספר זה,¹⁰ אך נראה שבכל זאת רובו של עם ישראל לא היה בארץ. הואיל והעניין המיוחד של קרבן פסח הוא הבלטת הממד הציבורי שבקרבן באופן שונה ומיוחד, היה מקום לחשוב שכאשר הרוב איננו בארץ - לא יהיה דינו של הקרבן כקרבן ציבור. על כך השיב הלל, שיושבי ארץ ישראל הם הנקראים ציבור גם אם מספרם קטן ומועט, ודין קרבן פסח זהה לכל קרבן ציבור אחר ודוחה את השבת. הבסיס הוא דברי הגמרא (הוריות ג ע"א) שיושבי הארץ הם הנקראים קהל לעניין פר העלם דבר של ציבור, וכפי שכתב שם הרמב"ם (פירוש המשנה, הוריות א, א):

ויושבי ארץ ישראל אלו הם, כמו שכתוב "וכל ישראל מלבוא חמת עד נחל מצרים" (מלכים א ח, סה). רצה לומר שאותם שהם במקום זה הם כל ישראל, ואין משגיחין לאשר הם חוץ לארץ.¹¹

הגרעין המרכזי של עם ישראל הוא יושבי ארץ ישראל ולא יושבי חו"ל. הם הנקראים ציבור, ועל כן גם קרבן פסח יהיה קרבן ציבור. אך לדבריו, עדיין לא ברור מה גרם לכך שדווקא בשלהי הבית השני התעוררה השאלה אם יושבי הארץ הם ציבור, והרי לכאורה היה מקום לבירור זה כבר בתחילת

10 לשאלה אם היה שינוי במספר היהודים בארץ במהלך בית שני, ראה במאמרי: "מדינת ישראל וחיוב המצוות התלויות בארץ מהתורה", מלכות יהודה וישראל, עמ' 388-390.

11 על מעמד יושבי ארץ ישראל כקהל ראה בהרחבה בספרי: "שאין קרוי קהל אלא בני ארץ ישראל", צדקות יהודה וישראל, עמ' 57-90.

ימי הבית השני? נראה להוסיף שהדבר שעורר לכך הוא המצב הרוחני הקשה ששרר בארץ בתקופה זו. בגמרא בקידושין (סו ע"א) מסופר שינאי המלך הרג את החכמים שברורו "והיה העולם משתומם עד שבא שמעון בן שטח והחזיר את התורה ליושנה". שמעון בן שטח גם העמיד לדין עבד של ינאי המלך, וחברי הסנהדרין פחדו לומר לינאי המלך לעמוד בדין, והם נענשו בידי מלאך ומתו (סנהדרין יט ע"א-ע"ב). הורדוס אף הוא "קטלינהו לכולהו רבנן" והשאיר בחיים רק את בבא בן בוטא לאחר שניקר את עינו (בבא בתרא ג ע"ב - ד ע"א). בעלי התוספות (שם ד"ה קטלינהו) העירו על מעשיו של הורדוס:

לאו דוקא לכולהו, דהא הוו בני בתירא שהיו נשיאים כשעלה הלל מבבל כדאמרינן בפסחים (סו ע"א), והלל היה בפני הבית מאה שנה כדאמרינן בפרק קמא דשבת (טו ע"א), ומלכות הורדוס היה בפני הבית ק"ג שנה כדאמרינן בפרק קמא דעבודה זרה (ט ע"א).¹²

במצב רוחני מדולדל ביותר, שבו קיימת הנהגה רוחנית חלשה לעם היושב בארץ, היה מקום לחשוב שאולי אין כל משמעות לציבור היושב בארץ. על כך השיב הלל שהציבור שבארץ, גם אם הוא קטן ומועט וגם אם אין לו הנהגה רוחנית ראויה, עדיין הוא הגרעין הציבורי של האומה.

אפשר לראות את הגישות השונות בדרך לימודם של חכמים אלו. כשנתעלמה ההלכה מבני בתירא אם קרבן פסח דוחה שבת, הם התעניינו באופן כללי אם יש תלמיד חכם שיודע תשובה לשאלתם, והשתכנעו רק כשאמר להם שהוא סומך על המסורת והקבלה מהדורות הקודמים וכפי שהוא קיבל משמיעה ואבטליון. לעומת זאת, כשנתעלמה ההלכה מהלל הוא השיב שהפתרון יבוא מהעם הפשוט, וכלשון הסוגיה בירושלמי: "הניחו להם, רוח הקדש עליהם. אם אין נביאין הן בני נביאין הן. מה עשו ישראל באותה שעה?...". הלל נתן אמון בכוחו של הציבור על אף שהוא מדולדל וקטן: יש בהם רוח הקודש, בני נביאים הם - וכפי שאכן היה. לא זו אף זו, הלל גם לימד שכוחו של מנהיג נובע מהעם. כשהעם הביאו את סכיניהם בקרני הגדיים ובצמר הטלאים נאמר: "ראה מעשה ונזכר הלכה, ואמר: כך מקובלני מפי שמעיה ואבטליון". יש התאמה מלאה בין הציבור לבין מנהיגיו שמוצאים את הדרך הנאותה לפתור את הבעיה (שכמובן איננה מהותית לעצם שחיטת הקרבן).

12 על המתח שבין בבא בן בוטא וחכמי ישראל בין הורדוס, ראה בספרי: "בבא בן בוטא והורדוס: סתירת בית המקדש ובניינו", באר יהודה - בבא בתרא, שיעור ו.

ה. והיה הלל דורש בהלכות הפסח

בירושלמי שם נאמר: "ולמה נתעלמה הלכה מהן? כדי ליתן גדולה להלל". מה המשמעות של "נתעלמה הלכה"? והאומנם המגמה היא לתת גדולה אישית להלל? "נתעלמה הלכה" היינו שהדבר מכוון. כשהלכה נעלמת יש להשקיע מאמץ משמעותי כדי לברר ולמצוא את התשובה הנכונה. על פי דברינו, במקרה זה מדובר על הלכה עקרונית ושורשית, המסבירה את ייעודו של עם ישראל היושב בארץ ישראל.

על הלל נאמר: "בתחילה כשנשתכחה תורה מישראל עלה עזרא מבבל וייסדה, חזרה ונשתכחה - עלה הלל הבבלי וייסדה" (סוכה כ ע"א).¹³ מה נשכה בתורה מישראל, ומה פשר ההקבלה בין הלל שחי בשלהי ימי הבית השני ובין עזרא שחי בתחילתם? אצל עזרא והלל מדובר על ייסוד וחידוש של עניין עקרוני. עזרא עלה ארצה לאחר שהסתיים בניין הבית השני ועם עלייתו הוא הגדיר מחדש שמרכז העם היהודי הוא בארץ, בעוד היושבים בחו"ל, גם אם הם הרוב, נחשבים ליחידים. הציבור, הקהל, הגרעין הקשה והלב של עם ישראל, נמצא כאן בארץ. אמנם זה ציבור קטן מבחינה מספרית, אך מאז עליית עזרא החלו לנהוג בארץ גם מצוות השייכות למבנה הציבורי-חברתי: "עד דסליק עזרא וקידש ארץ ישראל לא מנו שמיטין ויובלות" (רש"י ערכין יג ע"א). אלא שמימי עזרא עבר עם ישראל תהפוכות רבות, עד שבזמנו של הלל, כמאה שנה לפני החורבן, עלה הצורך להתמודד עם שאלות חדשות-ישנות, ובהן גם השאלה אם יושבי הארץ המעטים יחסית מוגדרים כציבור, או שלעת כזאת עבודת ה' - גם בארץ - היא אישית בלבד וחסרת ממד ציבורי. הלל העולה מבבל חידש שוב שיושבי הארץ הם הציבור, כשהביטוי המעשי לכך הוא שקרבן פסח דוחה שבת. פסח הוא החג שבו מפרטים נהיינו לציבור, ושדרך ההלכות שבו מתחדד ומתלבן היסוד הציבורי. ההלכה שנתעלמה לא הייתה מקרית, אלא נועדה לברר וללבן עיקרון יסוד חשוב שנצרך באותה התקופה.

הלל יישם את העיקרון הזה גם בהלכות אחרות. בתוספתא (ליברמן ד, יד) מסופר שלאחר שמינו את הלל לנשיא "היה מורה להם בהלכות פסח", וכן מסופר בסוגיית הבבלי: "היה דורש כל היום כולו בהלכות הפסח" (סו ע"א), אם כי לא כתוב מה הוא

13 ראשונים שם מציינים בהקשר של הלל את הסוגיה שאנו עוסקים בה. רש"י בד"ה כשנשתכחה תורה מישראל: "לא נשתכחה כולה קאמר, אלא הלכות שכוחות מבני בתירא שהיו ראשי ארץ ישראל, כדאמרין בפסחים באלו דברים". וכך גם תוס' בד"ה עלה הלל מבבל ויסדה: "שלמד משמיעה ואבטליון, כדאיתא בפסחים פרק אלו דברים". גם בשעת מותו של הלל הספידוהו: "הוי חסיד, הוי עניו, תלמידו של עזרא" (תוספתא סוטה יג, ג; סוטה מח ע"ב).

דרש. לעומת זאת, בסוגיית הירושלמי נאמר: "אף על פי שהיה יושב ודורש להן כל היום לא קיבלו ממנו, עד שאמר להן: יבוא עלי! כך שמעתי משמעיה ואבטליון". בהמשך הירושלמי שם נאמר: "על שלשה דברים עלה הלל מבבל... ודרש והסכים ועלה וקיבל הלכה" (ירושלמי ו, א). הכוונה היא שהלל עלה ובירר את ההלכות הללו בפני שמעיה ואבטליון. דרשה אחת היא בהלכות נגעים ואיננה קשורה להלכות פסח, ושתיים אחרות עוסקות בהלכות הפסח. נקשור את שתי ההלכות הנוספות שדרש הלל בענייני הפסח כמכוונות גם הן לאותו עיקרון, המלמד על הציבוריות של העם היושב בארץ ועל כך שקרבנות הציבור שלו דוחים שבת. הדרשה הראשונה של הלל היא:

כתוב אחד אומר "וזבחת פסח לה' אלקיך צאן ובקר" (דברים טז, ב), וכתוב אחד אומר "מן הכבשים ומן העזים תקחו" (שמות יב, ה). הא כיצד? צאן לפסח, בקר לחגיגה.

חידושו של הלל הוא שקרבן חגיגה זה הבא מהבקר, הוא הקרבן הקרב עם קרבן הפסח, וממילא אף הוא דוחה שבת. כאמור לעיל במשנה (ו, ג) נאמר שחגיגה הבאה עם הפסח איננה דוחה את השבת, אך נראה שהלל חולק על הלכה זו, וסבר כשיטת בן דורתאי שחגיגה הבאה עם הפסח דינה כקרבן ציבור ודוחה את השבת (ע"ע ב). הדרשה השנייה שדרש הלל היא: "ששת ימים תאכל מצות" (דברים טז, ח), 'שבעת ימים מצות תאכלו' (שמות יב, טו). ששה מן החדש, ושבעה מן הישן". ניתן לאכול מצה מתבואה ישנה במשך שבעה ימים, ומתבואה חדשה - שישה ימים. דרשה זו מובאת אחר כך על ידי רבי שמעון בן אלעזר במסגרת ההוכחות נגד הצדוקים שטענו ש"ממחרת השבת" האמור בקרבן העומר (ויקרא כג, יא), הוא יום ראשון שממחרת שבת פסח, ולא למחרת חג הפסח בט"ז בניסן, משום שהם לא קיבלו שקצירת העומר והקרבנות דוחות שבת (מנחות סו ע"א). לכן, גם כשחג ראשון של פסח חל ביום שישי, קצירת העומר והקרבנות יחולו בשבת ויהיה ניתן לאכול מהתבואה החדשה שישה ימים, מיום שני של פסח עד היום השביעי, כבכל שנה. הלל ביסס ולימד שקרבן ציבור דוחה שבת, כשהביטוי המעשי לכך הוא שקרבן פסח, החגיגה הבאה עמו וקרבן העומר דוחים שבת. פסח הוא החג שבו הפכנו מפרטים לציבור, ולכן דרך קרבן הפסח ומנחת העומר מתחדדים ומתלבנים היסודות הציבוריים של עם ישראל היושב בארץ ישראל.¹⁴

14 בהקשר להקרכת מנחת העומר שבת ומחלוקת הצדוקים והחכמים בעניין זה, ראה: הראי"ה קוק, מאמרי הראי"ה, עמ' 179-180; שו"ת משפט כהן, סי' קכד.

ו. הלל - העולה מבבל שהתמנה להיות נשיא ישראל

להלל העולה מבבל לא היה מספיק כסף לשלם על מנת להיכנס לבית המדרש ולשמוע תורה מגדולי הדור, שמעיה ואבטליון. לכן הוא עלה לגג, שלג של חודש טבת שירד מן השמים נערם עליו לגובה שלוש אמות, עד ששמעיה ואבטליון גילו זאת והם שעלו אליו וציוו: "פרקוהו, והרחיצוהו, וסיכוהו, והושיבוהו כנגד המדורה. אמרו: ראוי זה לחלל עליו את השבת" (יומא לה ע"ב). הלל, שמוצאו מזרע בית דוד (ירושלמי תענית ד, ב), זכה ללמוד תורה משמעיה ואבטליון שהיו צאצאי גרים (גיטין נז ע"ב; יומא עא ע"ב), ולבסוף התמנה לנשיא ישראל. לעיתים יסודות מרכזיים בחיי האומה בארץ נלמדים לאחר מאמץ רב וממקורות רחוקים לכאורה, ומהם דווקא צומחת תובנה חדשה.

מהלל יצאה לאחר מכן שושלת נשיאות במשך חמישה עשר דורות, כ-450 שנה, שכינה מהשנים שלפני החורבן ועד שנים רבות אחריו. כך נדרש בגמרא (סנהדרין ה ע"א):

ומחוקק מבין רגליו - אלו בני בניו של הלל, שמלמדין תורה ברבים.¹⁵

נשיאות העוברת מאב לבן, בדומה להנהגת מלכות שעוברת בירושה מאב לבן, היא חלק מביסוס הציבוריות של עם ישראל בארץ. זאת יחד עם הנהגתו של הלל שהיה "אוהב שלום ורודף שלום, אוהב את הבריות ומקרבן לתורה" (אבות א, יב). הוא היה כורך יחדיו חלקים שונים, כדוגמת הפסח והמצה המציינים את החירות עם המרור המציין את הקושי והשעבוד (קטו ע"א), ובכך ביסס ותרם לאחיזת האומה בארץ.¹⁶

15 רש"י (סנהדרין שם ד"ה בני בניו של הלל) הזכיר את סוגייתנו: "הלל נשיא היה, כדאמר בפסחים באלו דברים (סו, א): הושיבוהו בראש ומינהו נשיא עליהם".

16 על פי דברי הרב חיים ישעיהו הדרי, "ערב פסח שחל בשבת - ביעור חמץ וקרבן פסח" (דפי מקורות - ישיבת הכותל), ניסן תשנ"ד, עמ' 20.